BELEIDSBRIEF
NAAR EEN DUURZAME LANDBOUW IN FRYSLÂN

1. Inleiding
Met deze beleidsbrief wil de provincie haar visie en aanpak op de ontwikkeling van een duurzame landbouw in Fryslân kenbaar maken. De landbouw staat economisch en ecologisch onder druk. We zien en registreren allemaal dat de weidevogels zich minder in onze provincie laten zien. En boeren krijgen het steeds lastiger om hun hoofd boven water te houden. Bovendien wordt vanuit de maatschappij niet altijd even positief naar de landbouw gekeken. Een nieuwe koers is daarom nodig en de positie van de landbouw moet worden vernieuwd. In deze beleidsbrief Duurzame Landbouw geven wij aan wat wij daar vanuit onze provinciale rol aan willen bijdragen.

Relatie met Foarútbuorkje II
Het huidige provinciale beleid richting de landbouw is vastgelegd in de Landbouwnota Foarútbuorkje II, die in 2014 is vastgesteld. De ontwikkelingen in de landbouw zijn echter zodanig snel gegaan, dat de beleidsnota op onderdelen is ingehaald door de realiteit. Om die reden is een herijking van het beleid op onderdelen gewenst. Dat betreft specifiek een herijking van de provinciale visie ten aanzien van de grondgebonden sectoren: de melkveehouderij en de akkerbouw, met daaraan gekoppeld de hoofdlijnen voor de uitvoering. Na bespreking en vaststelling van de beleidsbrief zal op basis van de beleidsbrief een integrale Uitvoeringsagenda voor landbouw en agrofood worden uitgewerkt, waarin de uitvoeringsaspecten inclusief de financiele aspecten nader worden uitgewerkt.

Opbouw beleidsbrief
Gestart wordt met een beschrijving van de provinciale ambitie op het terrein van de landbouw: wat willen we? In hoofdstuk 3 worden aan de hand van een foto van de landbouw (een onderzoek naar ontwikkelingen in de landbouw) conclusies getrokken ten aanzien van de huidige situatie: hoe staat de landbouw ervoor? Vervolgens worden in hoofdstuk 4 de principes van de provinciale visie beschreven: de uitgangspunten. In het laatste hoofdstuk wordt de agenda voor de toekomst op hoofdlijnen beschreven. Na bespreking en vaststelling zal de uitwerking meer in detail plaatsvinden.

Relatie met Omgevingsvisie
De provincie werkt momenteel ook aan een nieuwe Omgevingsvisie, waarin het landelijk gebied ook een belangrijke rol speelt. De beleidsbrief Duurzame Landbouw is tevens bedoeld als belangrijke bouwsteen voor de nieuwe Omgevingsvisie. Dit vraagt om een goede afstemming. Om die reden wordt onderscheid gemaakt tussen de ruimtelijke en niet-ruimtelijke aspecten in de visie: de omgevingsvisie is bij uitstek het instrument, waarin de ruimtelijke wensen en belangen integraal tegen elkaar worden afgewogen. Onderwerpen met ruimtelijke aspecten worden in de beleidsbrief daarom aangeduid als discussieonderwerpen voor de Omgevingsvisie.

2. De ambitie

Belang landbouw

De landbouw heeft in meerdere opzichten in de provincie Fryslân een belangrijke functie. Opvallend is in de eerste plaats de belangrijke bijdrage aan de economie. Op het gebied van melk en pootaardappelen heeft het merk Fryslân wereldwijd een goede naam. Maar ook voor het unieke landschap en de natuur, voor bodem en water en voor het dagelijkse voedsel vormt de landbouw een essentiële schakel. En voor de economie, de werkgelegenheid en de bijzondere waarden van Fryslân is het belangrijk om deze sterke positie ook te behouden. Zonder veranderingen zal dit niet lukken. Voor het behoud van de positie is vernieuwing in de landbouw noodzakelijk. Een koerswijziging ontstaat in onze ogen echter niet zonder inspanning.

De landbouw zal veranderen

Met vele deskundigen in en rond de landbouw delen wij de overtuiging dat de landbouw over enkele decennia een andere landbouw zal zijn dan in 2017. De verhoudingen op de wereldmarkt veranderen snel, de maatschappelijke opvattingen over herkomst en kwaliteit van voedsel verschuiven en daarbij verlangen water, bodem en lucht een steeds schonere landbouw. Nieuwe innovatieve mogelijkheden, zoals precisie-landbouw en drones, hergebruik van stoffen, groene bestrijdingsmiddelen, gebruik en productie van duurzame energie zullen wereldwijd breed worden ingezet en grote gevolgen hebben voor de landbouw, ook in Fryslân. Ook van het nieuwe Gemeenschappelijk Landbouw Beleid van de EU (GLB-beleid vanaf 2020) wordt verwacht dat daarin duurzaamheid, natuurinclusief en vergroening een essentiële rol zullen spelen. Veranderingen zijn in onze visie dan ook onafwendbaar en vragen om een gerichte aanpak om de sector gezond en sterk te houden.

Stip aan de horizon

De ontwikkeling van de landbouw kan in meerdere richtingen plaatsvinden. Onderstaand zijn schematisch de belangrijkste ontwikkelingsrichtingen geschetst: .

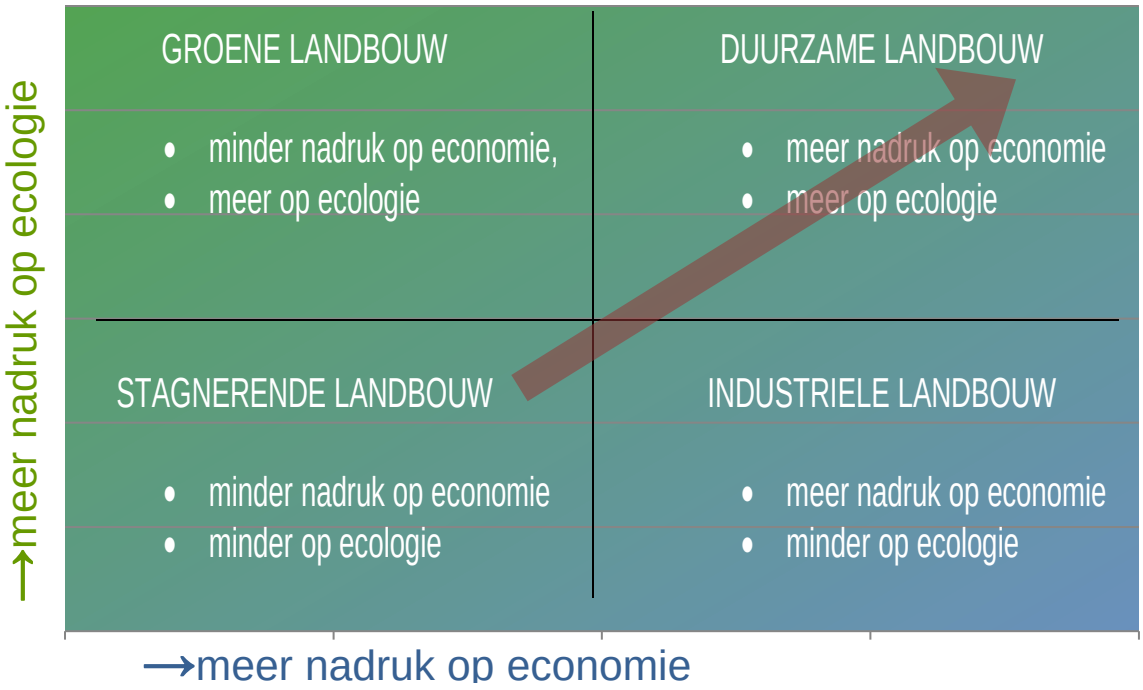

Voor het behoud en versterken van de belangrijke rol van de landbouw in Fryslân zijn vernieuwingen in de richting van meer duurzaamheid gewenst. De voorkeur van de provincie is daarom gericht op de ontwikkeling van een duurzame landbouw (in het schema met de pijl aangegeven). De optie 'Stagnerende landbouw' zien wij als een niet reële optie, die voor alle betrokkenen en belangen niet gewenst is daarom niet verder wordt uitgewerkt. Onderstaand zijn de belangrijkste kenmerken van de overige drie ontwikkelingsrichtingen op een rij gezet.

	GROENE LANDBOUW Landbouw is ondergeschikt aan ecologie	**DUURZAME LANDBOUW** Landbouw is economie en ecologie	**INDUSTRIELE LANDBOUW** Landbouw is economische activiteit
Kenmerken	• Landbouw staat ten dienste van biodiversiteit en aantrekkelijk buitengebied • Bijdrage aan economie is belangrijk, maar is van secundair belang • Grenzen landbouw worden uitsluitend bepaald door biodiversiteit, landschap en effecten op bodem, water, lucht • Inkomens en continuïteit agrarische bedrijven onder druk	• Economie en ecologie gaan samen in duurzame landbouw • Boer moet goed inkomen hebben om goed voor zijn omgeving te kunnen zorgen • Verkorten van de keten en regionale producten naast productie voor wereldmarkt • Maximalisatie gezinsbedrijf: niet bijdrage aan economie maar continuïteit bedrijf staat voorop • Gericht op zoeken en toepassen van innovaties	• Economie heeft het primaat, bijdrage landbouw aan de economie moet maximaal zijn • Landelijk gebied is productiegebied, produceren voor wereldmarkt • Doorgaande intensivering en schaalvergroting, andere belangen zijn ondergeschikt • Gevolgen voor biodiversiteit, landschap en effecten op bodem, water en lucht zijn secundair, niet bepalend voor de ontwikkeling van de landbouw
Aandachtspunten	• Afname economisch belang en toegevoegde waarde landbouw • Continuïteit landbouwbedrijven en leefbaarheid onder druk • Geen breed commitment bij de agrariërs te verwachten	• Zoektocht nieuwe verdienmodellen noodzakelijk • Onzekerheid bij boeren over exacte invulling op bedrijfsniveau • Verkleinen afstand boer – burger vraagt veel aandacht	• Afname waarden omgevingsfactoren • Omgevings- en recreatieve kwaliteiten landelijk gebied onder druk • Geen maatschappelijk draagvlak

Aangezien het bereiken van de noodzakelijke veranderingen richting een meer duurzame landbouw lastig en ingrijpend zal zijn, is inzet van de provincie gewenst om samen met de landbouw de gewenste ontwikkeling en de vernieuwingen vorm te geven.

Vernieuwen samen met de landbouw

De provincie wil waar dat mogelijk en wenselijk is haar bijdrage leveren aan het creëren van de vernieuwing in de landbouw: een landbouw die op een duurzame wijze produceert, met meer biodiversiteit in het boerenland. Kern voor de Friese aanpak is dat de sector zelf het voortouw neemt, de kansen pakt en de duurzaamheid op het boerenerf vorm en inhoud gaat geven. De boer is de ondernemer en de baas op zijn/haar eigen erf.

De rol van de provincie is vooral om vernieuwingen te faciliteren en te ondersteunen, samen met de ketenpartijen (zoals NZO in de melkveehouderij en de Handelshuizen in de pootgoedsector), onderzoeksinstellingen, onderwijs en maatschappelijke organisaties. Als provincie willen wij die samenwerking vorm geven door samen met de sector en de ketenpartijen de agenda voor de toekomst op te maken. Een agenda die gericht is op het ontwikkelen van een duurzame landbouw in Fryslân.

Ambitie provincie

Deze beleidsbrief is primair gericht op de melkveehouderij en de akkerbouw: de sectoren in de landbouw die in hun productie een nauwe relatie hebben met de grond. Voor deze twee sectoren heeft de provincie de volgende ambitie:

De provincie Fryslân streeft naar een duurzame, natuurinclusieve landbouw in 2025. Een landbouw die grondgebonden en circulair is, bijdraagt aan het herstel van de biodiversiteit, maatschappelijk draagvlak heeft én, niet in de laatste plaats, duurzaam economisch renderend is.

In deze ambitie komen meerdere aspecten samen:

- Economische duurzaamheid van agrarische bedrijven, zodat de agrarische bedrijven ook de ruimte en de financiële mogelijkheden hebben om op een goede en verantwoorde wijze met de omgeving om te gaan;
- Een transitie van de landbouw naar meer duurzame productiemethoden, noodzakelijk om ook in de toekomst een gezonde sector te zijn;
- Een landbouw die grondgebonden is en gericht op het herstel van de biodiversiteit;
- Een bedrijfsvoering die gericht is op een circulaire bedrijfsvoering, met oog voor een gezonde bodem en een goede kwaliteit (grond)water;
- Daarbij het kenmerkende landschap van Fryslân in stand houdt;
- Een landbouw die brede maatschappelijke waardering krijgt en goed en veilig voedsel produceert.

In een bijlage is een aantal termen nader verklaard (bijlage 1)

Bron: Dutch Dairy, ZuivelNL

3. Foto van de landbouw

De drie noordelijke provincies (hierna NNL) hebben een foto van de landbouw laten maken. Dit betekent dat ze gezamenlijk onderzoek lieten doen naar de ontwikkelingen in de landbouw. Onderstaand wordt een aantal belangrijke trends en cijfers voor de landbouw in Fryslân weergegeven.

Bedrijfsontwikkeling

Al decennialang neemt het aantal agrarische bedrijven af. In onderstaande tabel een beeld van de ontwikkeling van het aantal agrarische bedrijven in Fryslân tussen 2005 en 2015.

	Aantal 2015	Afname/jaar 2005 - 2015
Totaal Fryslân	**5.231**	**- 1,7 %**
Akkerbouwbedrijven	497	- 1,9 %
Melkveebedrijven	2.719	- 1,4 %
Overige graasdierbedrijven	1.725	- 1,8 %
Varkensbedrijven	35	- 5,4 %
Overige intensieve veehouderij	100	0 %
Gemengde bedrijven	66	- 4,1 %

In Fryslân en NNL is de afname met 1,7% per jaar relatief gering, in Nederland is tussen 2005 en 2015 het aantal bedrijven met 2,4% per jaar gedaald. In de akkerbouw is de procentuele daling van het aantal bedrijven in Fryslân iets hoger dan in de melkveehouderij (overigens zonder duidelijke verklaring). Het aantal gemengde bedrijven neemt relatief snel af, de specialisatie van de bedrijven gaat door. Uit de cijfers blijkt ook dat Fryslân een ‘groene’ provincie is: 85 % van de bedrijven heeft melkvee of overige graasdieren en 90% van de landbouwgrond bestaat uit grasland of voedergewassen.

Zowel de akkerbouw als de melkveehouderij in Fryslân zijn binnen Nederland belangrijke spelers in hun sector:

- Van de ca 500 akkerbouwbedrijven zijn 350 bedrijven gelegen in het noordelijk deel van Fryslân. Deze bedrijven zijn hoofdzakelijk gericht op de teelt van pootaardappelen. Ongeveer 24% van de wereldmarkt in pootaardappelen is afkomstig uit het noordelijke gebied van Fryslân en Groningen;
- Melkveehouderij is met stip de belangrijkste vorm van landbouw in Fryslân. De melkveebedrijven komen verspreid over de gehele provincie voor. Het economisch belang van de melkveehouderij is door zijn omvang groot, in Fryslân lopen ongeveer 300.000 melkkoeien rond (19% van het landelijk aantal), in NNL 500.000 (31%).

Schaalvergroting

Parallel aan de afname van het aantal bedrijven gaat de bedrijfsvergroting door: de vrijkomende gronden van de ‘stoppers’ worden voor het grootste deel overgenomen door de ‘blijvers’, in tien jaar tijd is de oppervlakte cultuurgrond minder dan 4% afgenomen. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte is tussen 2005 en 2015 met 15% (akkerbouw) tot 20% (melkveehouderij) gestegen. Duidelijk is dat de schaalvergroting in de landbouw is doorgegaan.

Economisch belang landbouw

Het economisch belang van het agrocluster in Fryslân (primaire landbouw en alle aanverwante bedrijvigheid) is nog steeds groot. De toegevoegde waarde van het agrocluster in NNL bedraagt in 2015 7,3 miljard euro (ruim 13% van de economie in NNL). Tussen 2010 en 2014 zijn werkgelegenheid en economische betekenis ieder met ca 17% gegroeid. Totaal biedt het agrocluster in NNL ca 100.000 banen (17% van de werkgelegenheid in NNL). De groei van de werkgelegenheid vindt echter niet plaats in de primaire sector: het aantal arbeidskrachten in de primaire sector is tussen 2010 en 2015 met ruim 10% gedaald naar 30.000. De cijfers maken duidelijk dat de landbouw een belangrijke economische trekker is in NNL. De cijfers krijgen nog meer betekenis wanneer daarbij wordt bedacht dat de groei tot stand is gekomen tijdens de economische crisis van de afgelopen jaren, waarin de economie in NNL is gekrompen.
De betekenis van het agrocluster voor de economie en de werkgelegenheid ligt in Noord-Nederland ook duidelijk hoger dan in andere delen van Nederland. In onderstaande tabel wordt hier een beeld van gegeven:

Aandeel in de economie:	Nederland	NNL
Werkgelegenheid agrocluster 2014	8,5%	17,3%
Economische waarde 2014	8,1%	13,4%

Opvallend is ook het verschil in toegevoegde waarde van de melkveehouderij en akkerbouw in NNL. De akkerbouw draagt 58% bij met 2.400 bedrijven, de bijdrage van de melkveehouderij is 31% met bijna 4.700 bedrijven. Zie de bijgaande grafieken.

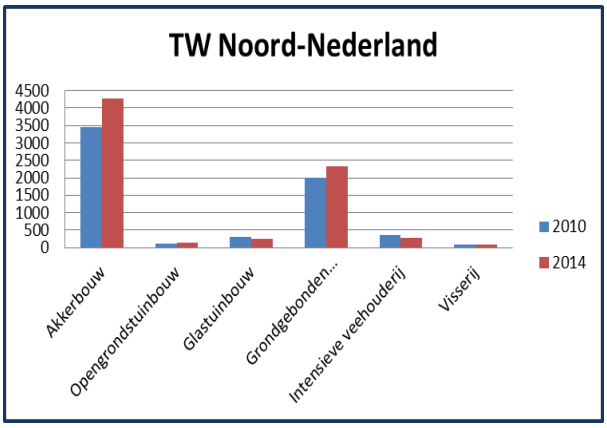

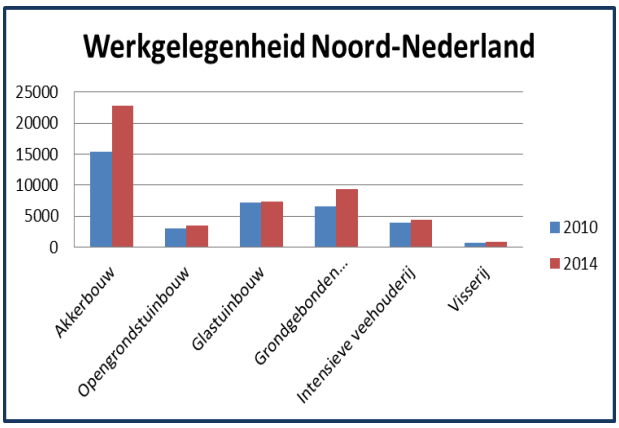

Inkomens melkveehouders en akkerbouwers

De financiële situatie in de melkveehouderij steekt schril af tegen de economische betekenis. Het gemiddeld inkomen van de melkveehouder (per arbeidsjaareenheid (aje)) in Fryslân van 2011 - 2015 lag op ca € 30.000. Ruim 1.100 bedrijven (42%) verdiende minder dan € 25.000, 190 bedrijven hadden gemiddeld in deze jaren een negatief inkomen. Ook landelijke cijfers geven aan dat de inkomens in de melkveehouderij vanaf 2000 nauwelijks zijn gestegen. Ook de solvabiliteit van de melkveebedrijven is met 62% in Fryslân relatief laag. Daarbij moet ook worden betrokken, dat het gemiddelde melkveebedrijf in deze periode zgn. betalingsrechten (bestaande uit een basispremie en een vergroeningspremie; voor 2015 onder de naam bedrijfstoeslag) uit Europa ontvangt van ruim € 500 per ha per jaar, per gemiddeld melkveebedrijf een bedrag van ruim € 30.000 per jaar.

De akkerbouw in Fryslân is duidelijk robuuster. Het gemiddeld inkomen voor de akkerbouwer (per aje) tussen 2011 en 2015 bedroeg € 63.000, ruim tweemaal het gemiddeld inkomen in de melkveehouderij. Ook in de akkerbouw is de variatie overigens groot: 125 akkerbouwers (25%) verdienden minder dan € 25.000, 50 akkerbouwers (10%) hadden gemiddeld tussen 2011 en 2015 een negatief inkomen. De solvabiliteit in de akkerbouw in Fryslân bedraagt 77%.

Biologische landbouw

In Fryslân waren in 2015 132 biologische landbouwbedrijven aanwezig (2,5%), waarvan 66 melkveebedrijven en 42 overige graasdierbedrijven. De inkomens in de biologische melkveehouderij zijn vergelijkbaar met de gangbare melkveehouderij, alleen in de afgelopen 3 jaren liggen de inkomens in de biologische melkveehouderij hoger door de lage melkprijzen in de gangbare melkveehouderij.

Opvolging en leeftijden

De landbouwers verouderen. Het aantal 65+-ers is bijna even groot als de landbouwers jonger dan 45 jaar (beide ca 20%). De trend in de afgelopen 10 jaar is ook, dat het aandeel 65+ toeneemt en 45- afneemt. Van de bedrijfshoofden ouder dan 51 jaar heeft 43% een opvolger. Dit is een verbetering ten opzichte van de jaren daarvoor. Maar nog steeds heeft ruim 50% van de bedrijven waar de komende 15 à 20 jaren het bedrijfshoofd stopt, geen bedrijfsopvolger.

Milieu en duurzaamheid

De gemiddelde veebezetting in Fryslân is 2,5 grootvee-eenheden (gve) per ha. Per ha bedraagt de stikstofproductie 270 kg (de Europese gebruiksnorm voor stikstof met derogatie is 250 kg/ha; de Europese stikstofnorm zonder derogatie is 170 kg N/ha).
De gemiddelde fosfaatproductie per ha bedroeg in Fryslân in 2015 ca 100 kg/ha. Daarmee had Fryslân een fosfaatoverschot van 6.225 ton P. 10% hiervan diende in 2015 verplicht te worden verwerkt. De rest kon worden afgezet op veehouderijbedrijven met nog beschikbare plaatsingsruimte en op akkerbouwbedrijven.

De broeikasgasemissies vanuit de landbouw in Fryslân worden voor 2014 geschat op 3.247 kton CO2-eq. Ca 80% van de CO2-productie uit de landbouw is afkomstig uit de melkveehouderij. De landbouwemissies worden geschat op 41% van alle broeikasgasemissies in de provincie. Daarmee is de landbouw de belangrijkste bron van emissies in Fryslân. De landbouwemissies in Fryslân zijn tussen 1990 en 2014 gedaald met 6% (landelijk 18%). Landelijk is de doelstelling / afspraak een sector-reductie van de broeikasgasemissie van 20% in 2020.

Conclusies

Ook uit de cijfers blijkt, dat de nadruk in de landbouw in Fryslân ligt op de melkveehouderij en de akkerbouw. De economische betekenis van de primaire sector en het agrocluster gezamenlijk is groot. Ook tijdens de economische crisis van de afgelopen jaren is de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid gegroeid en is de landbouw een belangrijke economische trekker geweest. Voor de economie van Fryslân is het belangrijk dat ook voor de toekomst de landbouw een gezonde sector blijft.

Daar staat tegenover dat het met de individuele bedrijven minder goed gaat. Vooral in de melkveehouderij zijn de gemiddelde inkomens per bedrijfshoofd relatief laag en van een groei is vanaf 2000 nauwelijks sprake geweest. De voortdurende noodzaak tot schaalvergroting vraagt veel investeringen van de ‘blijvers’. Tegelijkertijd moeten veel bedrijven stoppen omdat er onvoldoende toekomstperspectief is of omdat er geen opvolger is. Deze ontwikkelingen zijn ingrijpend voor de leefbaarheid van het landelijk gebied. Het voortbestaan van de traditionele gezinsbedrijven, die kenmerkend zijn voor het Friese platteland, staat onder druk.

4. De principes

Op basis van de ambitie en de foto van de landbouw worden in dit hoofdstuk de principes voor de inzet van de provincie richting de landbouw beschreven.

Provinciale visie: naar een duurzame landbouw

Voor de visie van Fryslân is vooral de melkveehouderij bepalend, door het relatief grote ruimtebeslag van de melkveehouderij. De sterke economische positie van de melkveehouderij is bereikt doordat de landbouwers de economische en technische mogelijkheden in de afgelopen decennia sterk hebben benut. Schaalvergroting, intensivering en technische mogelijkheden hebben echter ook negatieve effecten gehad op biodiversiteit, landschap en leefbaarheid. Bovendien is de kringloop op het boerenbedrijf onvoldoende gesloten en worden bodem, water en lucht te zwaar belast. Daarnaast vragen consument en markt in toenemende mate om veilig en duurzaam geproduceerd voedsel.

Conform de inzet van het landelijk beleid, constateert ook de provincie dat bijstelling van het landbouwsysteem (een transitie) noodzakelijk is om ook in de toekomst een belangrijke wereldspeler te blijven. Inzet is de transitie naar een duurzame landbouw, die toekomstbestendig is, zowel in ecologisch, economisch en sociaal opzicht, en in ruimtelijke kwaliteit (zie omschrijving begrip in hoofdstuk 2). Een lastige en ingewikkelde opgave voor de melkveehouderijbedrijven, die bovendien bedrijfseconomisch niet in een rooskleurige positie zitten. De belangen voor de landbouw en de provincie zijn zodanig groot en maatschappelijk van belang, dat betrokkenheid en inzet van de provincie voor de hand ligt.

Duurzame landbouw is ook rijksbeleid

De inzet van de provincie sluit aan bij het beleid van de rijksoverheid waarin duurzaamheid al vele jaren een belangrijk item is.

Landbouwbeleid overheid

De landbouw moet in de komende jaren duurzamer worden. Bij duurzame landbouw raakt de voorraad grondstoffen niet op. Ook houdt duurzame landbouw rekening met klimaatverandering en zorgt voor behoud van biodiversiteit. Doelen hiervoor zijn:

- verhoging van duurzame landbouwproductie;
- landbouw klaarmaken voor de gevolgen van klimaatverandering;
- verminderen van uitstoot van broeikasgassen.

Waar wil de rijksoverheid in Nederland naartoe?

De rijksoverheid vindt dat een duurzame landbouw belangrijk is voor het behoud van biodiversiteit. De intensivering in de landbouw is immers een belangrijke oorzaak van het biodiversiteitsverlies (PBL, 2012). In de Uitvoeringsagenda Natuurlijk Kapitaal is ‘duurzame landbouw en bescherming van biodiversiteit’ een thema waar het kabinet op inzet. Ze streeft naar een duurzaam landbouwkundig beheer in 2020, zodat biodiversiteit behouden blijft.

In de Rijksnatuurvisie introduceert de rijksoverheid de term natuurinclusieve landbouw, wat betekent dat ze streeft naar een zo klein mogelijk negatief effect van de bedrijfsvoering op de natuur, maar ook naar een zo groot mogelijk positief effect van de natuur op de bedrijfsvoering.

Bron: Website Ministerie Economische Zaken &
Op weg naar een natuurinclusieve duurzame landbouw

Wat is de rol van de provincie?

De mogelijkheden op het boerenerf worden vooral bepaald door het EU- en rijksbeleid en door de markt. De rol van de provincie is dus bescheiden. Tegelijkertijd is hiervoor al naar voren gehaald, dat de landbouw voor Fryslân van groot belang is. Dit vraagt om een gerichte inzet van de beperkte mogelijkheden van de provincie. Onderstaand worden drie mogelijke opstellingen van de provincie kort beschreven:

1. De provincie blijft op afstand: *laissez faire.* De sector is in de eerste plaats zelf aan zet. De ondernemers moeten hun zaken zelf regelen, de overheid is hierin geen partij. De provincie beperkt zich tot de wettelijke taken, zoals het beschermen van natuur en landschap. Deze taken worden sober uitgevoerd en de inzet richting de landbouw wordt de komende jaren afgebouwd.
2. De provincie staat centraal: *hop on the bus*. De provincie bepaalt haar eigen beleid ten aanzien van de landbouw en vertaalt dit bijvoorbeeld in 'eigen' projecten, de landbouw kan de keuze maken mee te doen. De provincie heeft het primaat, eventuele bondgenoten kunnen aanhaken. We houden natuur en milieu (water bodem) als aanpalende beleidsvelden met een eigenstandige insteek richting de landbouw, zoals u ook het geval is.
3. De provincie werkt samen: *het coöperatieve model*. De ketenpartijen zoeken elkaar op en maken de agenda voor de toekomst op, waarbij ook de provincie haar doelen naar voren brengt. De provincie zet zich als partner in (met doelen, instrumenten, middelen) om de gezamenlijke agenda te realiseren. Inzet hierbij is dat Fryslân een grote proeftuin wordt, waar gezamenlijk met alle partners wordt gewerkt aan vernieuwing in de landbouw, de provincie zorgt als overheid voor de structurele randvoorwaarden. Dit betekent een extra impuls bovenop de huidige inzet, die niet alleen door financiële middelen maar ook door een meer integrale aanpak met meer capaciteit van onze kant wordt bepaald. Ook herijking van de POP-inzet is gewenst als voor dit scenario wordt gekozen.

Het college stelt voor te kiezen voor het derde scenario. Door 'fan ûnderen op' samen te werken kan het noodzakelijke draagvlak voor veranderingen worden bereikt. Die samenwerking richt zich niet alleen op de sector maar op de hele keten (alle partijen die samen met de primaire landbouw het voedsel bij de consument brengen, 'van gras tot glas'). Alleen in deze brede samenwerking kunnen veranderingen in gang worden gezet en resultaten worden bereikt. Hoe we dit qua uitwerking voor ons zien staat beschreven in het volgende hoofdstuk.

Werken aan meer waardering voor de landbouw

Vanouds staat de landbouw midden in de gemeenschap. In de afgelopen decennia is de afstand echter groter geworden. Landbouwers hebben het gevoel dat zij als voedselproducent niet meer gewaardeerd worden, burgers spreken de landbouw aan op de gevolgen die de landbouw heeft voor de omgeving en vragen in toenemende mate om veilig en kwalitatief hoogwaardig voedsel.
Voor de toekomst is het van belang dat de relatie tussen boer en burger weer hecht wordt. De landbouwer verdient als producent van ons voedsel de waardering van de burger, maar zal hier ook vooral zelf aan moeten werken om deze waardering te verdienen. In overleg met de sector wil de provincie als regionale overheid graag de helpende hand bieden om tot nieuwe verhoudingen te komen. Doel van de provincie is om te werken aan een landbouw waar boer én burger trots op is, met een goede beloning voor de inzet en goed ingepast in de omgeving. Belangrijk daarbij is dat de boer een eerlijke prijs krijgt voor zijn producten.

Nieuwe innovaties via proeftuinen

De omslag naar een duurzame landbouw is lastig en ingrijpend en zal niet alleen een verandering op het boerenerf vragen. Samen met het netwerk van partijen in de landbouw, die via handel en productie, consumptie, onderzoek en onderwijs, landschap en natuur met elkaar verbonden zijn, moeten nieuwe wegen en verdienmodellen voor de landbouw verkend worden.

- De landbouw zal zelf, samen met de keten, de belangrijkste drager van de veranderingen moeten zijn. De provincie stelt zich faciliterend op, biedt aan om samen te werken, inclusief de inzet van

de provinciale mogelijkheden en instrumenten. Een voorbeeld daarvan is de werkwijze, die bij het Living Lab wordt gehanteerd;

- Een beproefde methode voor het in gang zetten van vernieuwing is werken met voorbeelden en voorlopers. Gezamenlijk met de koplopers in de voedselketen kunnen proeftuinen worden ingericht, waar geëxperimenteerd wordt met vernieuwingen. In Fryslân en in Noord-Nederland zijn in de afgelopen jaren al vele projecten met koplopers gestart. Een voorbeeld daarvan is het kringloopproject, dat als onderdeel van de Versnellingsagenda door LTO wordt uitgevoerd.

De provincie zal zich voor deze proeftuinen volop inzetten. Het provinciaal instrumentarium zal gericht zijn op het faciliteren en ondersteunen van nieuwe ontwikkelingen. Mogelijk kan samen met de partners worden bereikt dat ten behoeve van de experimenten de regels worden aangepast of versoepeld. Extra regels zullen niet door de provincie worden opgelegd.

Ondernemersvrijheid versus provinciale ambitie

Uitgangspunt van de provincie is en blijft, dat de agrarische ondernemer zijn eigen verantwoordelijkheid heeft voor zijn bedrijf. De ontwikkeling van een duurzame landbouw in Fryslân moet recht doen aan de diversiteit in agrarische bedrijven. De boer moet zelf bepalen wat nodig is voor een duurzame bedrijfsvoering. De provincie geeft ruimte om te boeren. Uiteraard wel binnen de randvoorwaarde, dat provinciale inzet gericht zal zijn op het realiseren van de provinciale ambitie om een duurzame landbouw te realiseren. Bovendien zal de provincie bijsturen, wanneer landbouwkundige ontwikkelingen ten koste gaan van andere, afgewogen provinciale doelen in het landelijk gebied. Een actueel voorbeeld is het uitvoeringsplan voor het veenweidegebied.

Grondgebondenheid

Het belang van de landbouw is breder dan alleen de productie van voedsel. Ook de wijze waarop de productie plaatsvindt is belangrijk. In Fryslân is de landbouw als belangrijkste gebruiker van de ruimte zeer belangrijk voor het gezicht van de provincie.
Inzet van de provincie is een grondgebonden melkveehouderij: een landbouwbedrijf waar de voedselproductie een directe relatie heeft met de grond bij het bedrijf. De mineralenkringloop moet veel meer gesloten worden richting een circulaire landbouw. De grondstoffen worden daarbij zoveel mogelijk uit de eigen omgeving gehaald en de grootte van het bedrijf heeft een directe relatie met de oppervlakte grond. Dit vraagt om slimmer en efficiënter met mineralen om te gaan.

Na de afschaffing van de melkquotering is de fosfaatproductie van de melkveehouderij breed besproken. De provincie Fryslân heeft daarbij in landelijk verband sterk gepleit voor een grondgebonden melkveehouderij. De meest eenvoudige en doorzichtige methode is daarbij het vastleggen van een maximaal aantal grootvee eenheden per ha. Inzet van de provincie is om aan te sluiten bij landelijke regelgeving, die lijkt te koersen op een maximale veebezetting (met een norm die waarschijnlijk ligt tussen 2,0 tot 2,5 gve per ha). De nieuwe regelgeving moet in 2018 van kracht moet worden.

5. Uitwerking

Voor het realiseren van de provinciale landbouwambitie, wil de provincie zich gaan c.q. blijven inzetten voor de vernieuwingen in de landbouw. Zoals hiervoor al beschreven, wil de provincie daarbij werken vanuit het coöperatieve model: de provincie zet zich als partner in (met doelen, instrumenten, middelen) om de gezamenlijke agenda te realiseren.

De rol van de provincie binnen deze ontwikkelingslijnen zal van geval tot geval bepaald worden. De noodzakelijke ontwikkelingen worden immers primair vanuit de landbouw zelf benoemd en bepaald, de rol van de provincie ligt primair op het terrein van stimuleren, faciliteren en verbinden.

A. Naar een duurzame, natuurinclusieve landbouw
B. Proeftuinen voor duurzame innovaties
C. Inzet en verruiming ruimtelijk instrumentarium Werken aan doelstellingen op gebied van klimaat en energie
D. Versterken structuur landelijk gebied
E. Naar een energieneutraal platteland
F. Communicatie

A *Naar een duurzame, natuurinclusieve landbouw*

In nauwe afstemming met de landbouw en het agrocluster ziet de provincie in de komende jaren een belangrijke rol liggen in het stimuleren en initiëren, om een meer duurzame, natuurinclusieve landbouw te bereiken. Doel is om de biodiversiteit in het landelijk gebied weer te laten toenemen en de afnemende trend om te buigen. De ambitie om een duurzame, natuurinclusieve landbouw te ontwikkelen is een zoektocht naar optimale inpassing van biodiversiteit in de landbouwkundige bedrijfsvoering. Duurzaamheid en biodiversiteit zijn niet alleen nodig voor landschap, milieu en natuur, maar ook voor een rendabele landbouw op de lange termijn.

In diverse samenstellingen en samenwerkingsvormen wordt inmiddels gewerkt aan de transitie naar een natuurinclusieve, duurzame landbouw. De provincie zal daarbij aansluiten wanneer dit de ambitie van meer duurzaamheid dichterbij brengt en van geval tot geval beoordelen wat de rol en positie kan zijn. Hoopgevend is dat vanuit de landbouw en het agrocluster inmiddels door de voorlopers diverse projecten worden opgepakt om de vernieuwing daadwerkelijk vorm te geven. Een aansprekend voorbeeld hiervan is de inzet van BoerenNatuur.nl (landelijke vereniging van 40 agrarische collectieven).

Wensbeeld van BoerenNatuur.nl is een natuurinclusieve landbouw dat zich richt op het gehele bedrijfssysteem, gericht op een brede versterking van de biodiversiteit op en rond boerenland, het verantwoord benutten van de functionele elementen daarvan en het minimaliseren van negatieve effecten op biodiversiteit in de omgeving. Een bedrijf mag zich ‘natuurinclusief’ noemen als het een voldoende aantal maatregelen neemt uit een breed keuzemenu (puntensysteem), waarbij wordt geborgd dat er op voldoende biodiversiteitsaspecten punten wordt gescoord. Het systeem wordt landelijk uitgerold, maar de invulling krijgt regionaal gestalte: hier worden de prioriteiten vastgesteld en wordt maatwerk in maatregelen geleverd. Een regionaal samenhangend maatregelenpakket levert extra punten op. De bestaande gebiedscollectieven spelen hierin een cruciale regierol. Maar op bedrijfsniveau moet de daadwerkelijke omslag plaatsvinden. Dat gaat alleen gebeuren als die omslag aantrekkelijk is. In de omgeving van het bedrijf wijzen daarom alle pijlen dezelfde kant op: sector, keten, overheid en onderwijs voeren een actief stimuleringsbeleid voor natuurinclusieve landbouw. Door kennisontwikkeling en -verspreiding en door financiële prikkels wordt de ontwikkeling naar natuurinclusieve landbouw gestuurd, qua inhoud en tempo.

Bron: BoerenNatuur.nl

De inzet van de provincie is gericht op de volgende punten:

1. *Voortzetting van het agrarisch natuurbeheer*
De agrarische collectieven in Fryslân geven vorm aan de uitvoering van het agrarisch natuurbeheer in Fryslân. De collectieven hebben de krachten gebundeld door samen te werken in het Kollektievenberied Fryslân (KBF). Kernactiviteiten zijn met name gericht op weidevogelbeheer en landschapsonderhoud.

De jaarlijkse investeringen in het agrarisch natuurbeheer bedragen ca € 14 miljoen.

2. *Natuurinclusieve landbouw Living Lab*
Daarnaast wil de provincie de komende jaren actief werken aan de invulling van natuurinclusieve landbouw, als mogelijke aanvulling en/of opvolging van het agrarisch natuurbeheer. Daarvoor wordt het Living Lab Natuurinclusieve landbouw ondersteund, een burgerinitiatief dat een innovatieve omgeving rond het thema natuurinclusieve landbouw wil zijn waar diverse disciplines bij betrokken zijn. Betrokkenen zoeken samen naar uitvoerbare antwoorden op de vraag wat natuurinclusieve melkveehouderij is en hoe dit het beste in praktijk kan worden gebracht. Het stimuleert, agendeert en ondersteunt de projecten die bijdragen aan deze natuurinclusieve opgave. Te denken valt aan producten, waarbij de consument betaalt voor ‘natuurinclusiviteit’ (zoals het merk ‘Weideweelde’), aan blauw-groene diensten en kostenbesparing in de bedrijfsvoering. Doelstelling is om minimaal 700 bedrijven te bereiken en te laten participeren.

Aan Natuurinclusieve landbouw is een budget van € 1.600.000 gekoppeld, die gekoppeld zijn aan de verschillende deelprogramma’s voor natuurinclusieve landbouw.

3. *Natuurinclusief in internationaal of Europees verband*
Ook internationaal zal de provincie zich inzetten om aandacht voor natuurinclusieve landbouw te vragen en deze te promoten. Fryslân is als voorloper van natuurinclusieve landbouw goed gepositioneerd om substantieel bij te dragen aan de transitie van de landbouw. Het Uitvoeringsprogramma Fryslân en Europa bestendigt de voorlopersrol van de Friese natuurinclusieve landbouw voor Europa. Door deelname aan Europese projecten en netwerken zorgt de provincie ervoor dat
   - Natuurinclusieve landbouw wordt versterkt in Fryslân-Nederland-Europa;
   - Natuurinclusieve landbouw fungeert daarbij via het tegenstroomprincipe als hefboom en verbinder voor verduurzaming gangbare landbouw.

4. *Nieuwe GLB vanaf 2020*
De provincie zet voor het nieuwe GLB vanaf 2020 in op duurzame, natuurinclusieve landbouw. Verwachting is dat dit ook een belangrijke speerpunt zal worden. Fryslân is in positie om vooruitlopend hierop al te oefenen met gebiedsgericht werken voor een voortschrijdende vergroening van de landbouwsteun uit Europa. Tezamen met collectieven voor agrarisch natuurbeheer kunnen essentiële vragen beantwoord worden zoals: hoe werkt zo’n transitie model? Wanneer is het aantrekkelijk voor de gangbare landbouw om mee te doen? Welk ondersteunend beleid van regionale, nationale en Europese overheden is nodig? Welke resultaten levert het op voor biodiversiteit?

5. *Innovatieplatform AgroAgenda*
De provincie zal als medeondertekenaar van de AgroAgenda werken aan vernieuwing van de landbouw en het agrocluster. In Noord-Nederland is in 2013 in de vorm van de AgroAgenda een breed innovatieplatform gevormd, dat is gericht op het stimuleren van nieuwe ontwikkelingen in de landbouw en het agrocluster. De AgroAgenda wordt ondersteund door de organisaties uit de landbouw en de landbouwketen, het onderwijs, Ministerie EZ, de drie noordelijke provincies.
Vanuit de AgroAgenda worden projecten, die passen binnen de ambites van de AgroAgenda, opgepakt en uitgevoerd door de deelnemende partijen. Belangrijke deelagenda’s zijn inmiddels opgezet:

   - De Versnellingsagenda Melkveehouderij

Noord-Nederland wil koploper zijn in grondgebonden ontwikkeling van duurzame melkveehouderij. Dit vraagt om een gezamenlijke aanpak met inzet van iedere melkveehouder, van de toeleverende bedrijven en van de zuivel. Dit moet leiden tot een zuivelsector in NNL met meer toegevoegde waarde, met een verantwoorde ontwikkeling, met grondgebondenheid, weidegang, biodiversiteit en een schoon milieu.
Om dit te bereiken zijn doelstellingen voor 2020 geformuleerd. Voor de emissies van fosfaat, stikstof en ammoniak zijn de doelen bepaald aan de hand van een benchmark. Het gemiddelde van de 25 procent beste bedrijven in 2013 is het doel voor alle melkveehouders in Noord-Nederland in 2020. Deze doelen zijn goed haalbaar, aangezien 25 procent van de bedrijven nu al laat zien dat het kan.

Onder de paraplu van de Versnellingsagenda zijn inmiddels diverse projecten vanuit de deelnemende organisaties van start gegaan. Voorbeelden hiervan zijn de Kringloopwijzer en samenwerking akkerbouwer/melkveehouder. De projecten zijn mede door financiële ondersteuning van de provincies mogelijk gemaakt.

De doelstellingen van de Versnellingsagenda zijn in bijlage 2 weergegeven. Als medeondertekenaar van de AgroAgenda en lid van de Stuurgroep Versnellingsagenda (namens de drie noordelijke provincies) onderschrijft ook de provincie Fryslân deze doelstellingen.

De directe jaarlijkse bijdrage van de provincie aan de Versnellingsagenda bedraagt ca € 100.000 per jaar. Daarnaast worden vanuit de Versnellingsagenda en de daarin deelnemende organisaties projecten ontwikkeld en voor een POP3 financiering ingediend met een cofinanciering vanuit de provincie.

Voor POP3 projecten op het gebied van kennis en innovatie (POP3 maatregel 7 en 8) is in totaal een bedrag van ca € 6 miljoen beschikbaar (inclusief EU-gelden). In 2016 is in totaal voor € 3,5 miljoen opengesteld, toekenning van de projecten heeft nog niet plaatsgevonden.

- The Potato Valley
  De provincie stimuleert en faciliteert het project The Potato Valley, waarin een brede coalitie in en rond de akkerbouw in het noorden van Fryslân (samen met het aangrenzende akkerbouwgebied in Groningen) werkt aan verduurzaming van het akkerbouwsysteem. Belangrijke speerpunten zijn de verduurzaming van de teelt met verminderde inzet van water, meststoffen en bestrijdingsmiddelen en aanpak van de structuurproblemen met de bodem. Ook de verzilting van de grond staat op de agenda van The Potato Valley: hoe kan de akkerbouw inspelen op de voortschrijdende verzilting van de gronden? Daarnaast is de aanpak ook gericht op samenwerking met het onderwijs om de opleidingen af te stemmen op de praktijk.

  In het Plan van Aanpak zijn verschillende concrete milestones voor de jaren 2016 - 2020 benoemd. Voor The Potato Valley is in totaal een bedrag van € 2 miljoen gereserveerd. Voor de projectondersteuning van The Potato Valley hebben de provincies Fyslân en Groningen ieder € 225.000 beschikbaar gesteld. Het overige deel van de reservering, ca € 1,8 miljoen, zal worden ingezet voor cofinanciering van POP3 projecten, die vanuit de akkerbouwsector worden opgezet.

- Bodemprojecten
  Zowel de akkerbouw als de melkveehouderij worden geconfronteerd met problemen op het gebied van de bodemstructuur en bodemvruchtbaarheid. Dit betreft opgaven die niet op bedrijfsniveau kunnen worden opgelost. In de afgelopen twee jaren zijn projecten voorbereid die in het kader van de POP-regeling mogelijk tot uitvoering zullen komen.
  De financiële bijdrage vanuit de provincie (cofinanciering voor POP3) is nog niet bekend.

- Nedersoja

Op initiatief van het agrarisch bedrijfsleven is een start gemaakt met de teelt van soja. De noordelijke provincies en het ministerie van EZ ondersteunen het project. Doelstelling voor 2017 is de teelt van 10.000 ha soja in NNL. Op dit moment worden grote hoeveelheden soja geïmporteerd. Doel van het project is in eerste instantie om meer kennis op te doen en de teelt verder te professionaliseren. Bij positieve resultaten kan dit op termijn leiden tot vermindering van de import van soja.

De drie noordelijke provincies dragen ieder in 2017 € 33.000 bij, in 2018 wordt dit mogelijk uitgebreid naar ruim € 60.000 per provincie.

6. *Stimuleren weidegang*

De provincie blijft zich inzetten voor het stimuleren van weidegang. Weidegang is voor een duurzame, natuurinclusieve landbouw van groot belang. Belangrijke randvoorwaarde voor weidegang is een goede verkaveling. Weidegang bevorderen is één van de doelstellingen van de Versnellingsagenda. Daarnaast is de provincie medeondertekenaar van het landelijke weidegangconvenant, waar ook diverse ketenpartijen bij betrokken zijn.
Via kavelruil wordt actief samen met de landbouw gewerkt aan het bereiken van een goede infrastructuur voor de landbouw. Inzet is om jaarlijks 1.600 ha te verkavelen. De doelstellingen zijn breed en naast landbouw ook gericht op verbeteringen voor natuur, veiligheid (op de wegen, in de dorpen) en water (KRW-doelen).

Doelstelling is het realiseren van het weidegangpercentage uit 2012: 81,4%. Aan het stimuleren van weidegang zijn kosten voor kavelruil verbonden. Zie het betreffende onderdeel.

7. *Stimuleren biologische landbouw*

In de provincie Fryslân is 2,5% van de bedrijven biologisch. 31% van de biologische bedrijven is in het noorden gevestigd. En door de relatief hoge prijzen, momenteel met name in de melkveehouderij, is de belangstelling om over te stappen van gangbaar naar biologisch groot. Ook bij de consumenten verovert de biologische landbouw steeds meer een eigen plek in het voedselsysteem en het dagelijkse eetpatroon. De biologische landbouw heeft een eigen keurmerk ontwikkeld.

De provincie Fryslân ziet de biologische landbouw als een duidelijke voortrekker voor de verduurzaming van de landbouw als geheel. Biologische melkveehouderij en akkerbouw is door de randvoorwaarden vanuit het keurmerk per definitie grondgebonden.
De provincie stimuleert de biologische landbouw vanwege de milieuprestaties, door bedrijven die willen overstappen te ondersteunen in de vorm van advisering bij de stappen die moeten worden gezet en de veranderingen die in de bedrijfsvoering moeten worden aangebracht. Dit stimuleringsbeleid zal worden voortgezet, waarbij echter voorkomen moet worden dat door overaanbod / overproductie de prijzen sterk gaan dalen.

Doelstelling is om de oppervlakte biologische landbouw uit te breiden, van ca 7.000 ha in 2015 naar 10.000 ha in 2025. Voor het stimuleren van de biologische landbouw is een bedrag van € 100.000 beschikbaar gesteld door uw Staten.

8. *Dairy Valley*

Onder de noemer '*Dairy Valley*; *het Zuivelhart van Nederland'* heeft de provincie Fryslân het voortouw genomen om de vele initiatieven en partijen op het gebied van Agribusiness en Zuivel bij elkaar brengen, het organiserend vermogen te versterken en daardoor onderwijs, onderzoek en bedrijven door te ontwikkelen tot een hoger niveau. Dairy Valley moet uitgroeien tot een uniek internationaal ecosysteem voor de Agri- en Zuivelsector.
Wil Dairy Valley op de (inter)nationale kaart komen te staan, dan hoort daar een stevig ambitieniveau bij. Er is een stip op de horizon gezet waar de gehele keten met vereende kracht naar toe kan en wil werken en waar Fryslân en de landelijke Agri & Zuivel sector zich op kan

onderscheiden, binnen Nederland en daarbuiten. Door een krachtige combinatie van talentontwikkeling (hogescholen en topuniversiteiten zoals Wageningen en Groningen), onderzoekscentra, inspirerende bedrijven, zuivelreuzen, overheidssteun én risicokapitaal, moet dit systeem mondiaal binnen tien jaar uitgroeien tot de meest duurzame en innovatieve Agri- en Zuivelketen.

De ontwikkelingsstrategie om de missie en ambitie invulling te geven bevat een drietal lijnen:
1. Ontwikkelen van het vestigingsklimaat;
2. Ontwikkelen van een innovatie strategie;
3. Inrichten van een organisatie en governance.

De jaarlijkse bijdrage van de provincie bedraagt € 225.000 voor 2017 en 2018 en een reservering van jaarlijks € 225.000 voor 2019 en 2020 die na een positieve tussenevaluatie en minimaal 50% cofinanciering, wordt omgezet in een bijdrage.

9. *Leeuwarden-Fryslân 2018 (LF2018)*

De provincie wil Leeuwarden-Fryslân 2018 benutten om duurzame landbouw voor het voetlicht te brengen. Een viertal projecten uit het Bidbook van LF2018 zijn in dit verband tot 'iconen' benoemd. Dit zijn het koepelproject Celebrating diversity, waaronder Kening fan'e Greide en Silence of the Bees en de akkerbouw gerelateerde projecten en events onder Potatoes go Wild, Farm of the World. De bottom-up aanpak vanuit de Mienskip die geleid heeft tot deze projecten, vormt een toonbeeld van de voorgestelde coöperatieve aanpak van de provincie. Het burgerinitiatief achter Celebrating Diversity geeft blijk van een maatschappelijk en culturele oriëntatie en betrokkenheid die goed aansluit bij de Friese natuurinclusieve landbouw.

10. *Opvolging en financiering*

Met de toenemende omvang van agrarische bedrijven wordt ook de financiering steeds belangrijker. In Fryslân is met name in de melkveehouderij de financiering per eenheid relatief hoog en de solvabiliteit relatief laag. Op het moment dat de bedrijfsopvolger het bedrijf moet overnemen, kan dit problemen opleveren. Het opvolgingspercentage in de landbouw is laag.
Oplossingen voor de opvolgingssituatie en de financiering van de bedrijven zijn zeer belangrijk, maar zullen primair vanuit de landbouw zelf moeten worden ingezet. Voor de continuïteit van bedrijven (en daarmee duurzaamheid) zijn nieuwe financieringsvormen van landbouwbedrijven gewenst, met als doel om de opvolgingssituatie van agrarische bedrijven te verbeteren.

In dit kader kan de Jonge boeren regeling (Jola) worden genoemd. Doelstelling is om jaarlijks minimaal 25 jonge boeren te ondersteunen. Per jaar is via POP3 ca € 500.000 beschikbaar. De opvolging zal in de Uitvoeringsagenda nader worden uitgewerkt.

11. *Onderwijs*

Het landbouwkundig onderwijs is een belangrijke basis voor de continuïteit van agrarische bedrijven. Voor de transitie naar een duurzame landbouw zijn opleidingen gericht op kennis van duurzame landbouw uiterst belangrijk. Bovendien is het belangrijk om kennis te kunnen maken met de praktijk.

Het landbouwkundig onderwijs is inmiddels bij diverse initiatieven en projecten betrokken. Aanpassing en vernieuwing van het onderwijs in de richting van meer duurzaamheid is een belangrijk onderdeel van de transitie: via het onderwijs worden de jonge ondernemers betrokken bij de mogelijkheden om de bedrijfsvoering duurzaam in te richten. De uitwerking zal worden betrokken bij de integrale Uitvoeringsagenda.

B Proeftuinen voor duurzame innovatie

In samenwerking met de landbouw en het agrocluster wil de provincie duurzame innovaties in de landbouw stimuleren, gericht op verduurzaming van de landbouwketen. Wij willen daarbij gebruik maken van 'proeftuinen': een plaats of project, waar de mogelijkheden en de ruimte aanwezig zijn om echte vernieuwingen in de landbouw te ontwikkelen en uit te proberen. Bestaande proefboerderijen, zoals de Dairy Campus te Leeuwarden en SPNA in de Kollumerwaard, kunnen hierbij nauw worden betrokken.

Duurzame innovatie in de landbouw ziet de provincie als vernieuwingen die leiden tot wezenlijke veranderingen in het systeem. Als belangrijke kenmerken kunnen worden genoemd:

- De innovatie moet bijdragen aan de verduurzaming van de landbouw en de voedselproductie:
  * de landbouwsector als sterk economisch cluster op langere termijn te versterken
  * het sluiten van kringlopen van grondstoffen
  * versterken van regionale voedselketens
  * het versterken biodiversiteit in de agrarische bedrijfsvoering
- Bij de innovatie zijn meerdere partijen vanuit de landbouwketen betrokken, die met elkaar samen werken en vanuit de gezamenlijke ambitie een meerwaarde weten te creëren. Daarvoor is het gewenst een innovatienetwerk te vormen, dat de vraagstukken oppakt en onderlinge kennis en ervaringen uitwisselt;
- De innovaties moeten gericht zijn op het zetten van echte stappen en moeten verder gaan dan kleine aanpassingen of 'iets meer van hetzelfde'.

De provincie wil met de proeftuinen mogelijkheden creëren om te zoeken, te experimenteren en te ontdekken. De vorm en inhoud vraagt om nadere afstemming met de praktijk. Het ligt voor de hand om daarin samen met de voorlopers in de sector en de keten aan de slag te gaan. Maar uiteindelijk doel is om innovaties op te leveren, die bruikbaar en praktisch uitvoerbaar zijn voor alle bedrijven. Uiteraard blijft toepassing de keuze van ieder individueel bedrijf. De onderwerpen en de samenwerkende partijen kunnen in onze visie zeer divers zijn: van hightech tot sociaal, van onderwijs, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties tot zakelijke dienstverlening. Ook de gevolgen voor en de inpassing in het landschap zijn belangrijk: het beeld en de cultuur van het Friese platteland wordt voor een belangrijk deel bepaald door de traditionele gezinsbedrijven. Via proeftuinen en pilots zullen samen met de landbouw nieuwe mogelijkheden verkend worden. De verdere ontwikkeling van een melkveehouderij of akkerbouw met een industrieel en/of een niet grondgebonden karakter ziet de provincie niet als een gewenste ontwikkeling, deze ontwikkeling zal daarom niet gestimuleerd of ondersteund worden.

De opzet en inrichting van de proeftuinen wil de provincie graag in nauw overleg met de landbouw en het agrocluster oppakken. Uitgangspunt is om daadwerkelijke stappen op het gebied van de verduurzaming tot stand te brengen, waarbij de vanuit de landbouw het voortouw wordt genomen. Goede voorbeelden die reeds gestart zijn: The Potato Valley en Living Lab natuurinclusieve landbouw. Bij het invullen van proeftuinen is ook de betrokkenheid van de proefboerderijen (Dairy Campus en SPNA) en het onderwijs essentieel. Het landbouwkundig onderwijs is een belangrijke basis voor de continuïteit van agrarische bedrijven. Voor de transitie naar een duurzame landbouw zijn opleidingen gericht op kennis van duurzame landbouw uiterst belangrijk. Bovendien is het belangrijk om kennis te kunnen maken met de praktijk.

De provinciale rol spitst zich toe op:

- Meedenken over vorm en inhoud, intermediair naar andere overheden;
- Bijdragen aan het opzetten van innovatienetwerk en partijen met elkaar verbinden;
- Faciliteren en ondersteunen;
- Experimenteerruimte creëren, zo nodig provinciale inzet om afwijking van regels te bewerkstelligen.

Voor de proeftuinen zijn (nog) geen financiële middelen gereserveerd. Inzet is om, bij een positief besluit over een transitiefonds Duurzame Landbouw, in de Uitvoeringsagenda financiële middelen in te zetten voor de proeftuinen.

C *Inzet en verruiming ruimtelijk instrumentarium*

De Omgevingsvisie is bij uitstek het instrument om te bepalen waar en op waar wijze het ruimtelijk instrumentarium kan worden ingezet. De beleidsbrief Duurzame Landbouw is dan ook beleidsmatig niet de juiste plaats om hierover beslissingen te nemen. Om die reden wordt in deze beleidsbrief volstaan met het benoemen van enkele voorstellen, die als discussiepunt en gewenste inbreng voor de Omgevingsvisie moeten worden gezien:

Als discussiepunten voor de omgevingsvisie worden voorgesteld:

- Het college stelt voor om te kiezen voor duurzame landbouw. Indien Provinciale Staten in afwijking van het voorkeursmodel zouden kiezen voor het model 'industriële landbouw', zal ook voldoende ruimte beschikbaar moeten zijn op de agrarische bouwpercelen om de groei te faciliteren. Bij die keuze is het volgende discussiepunt in het kader van de Omgevingsvisie van belang:

  In de provinciale verordening is nu opgenomen dat een agrarisch bouwperceel recht heeft op een bouwperceel van 1,5 ha en onder de voorwaarde van grondgebondenheid een vergroting tot 3,0 ha mogelijk is. Voorgesteld wordt om bij de discussie over de omgevingsvisie te bespreken om bij vergroting van agrarische bouwpercelen de voorwaarden toe te spitsen op de duurzaamheid van de bedrijfsvoering: een verruiming tot bijvoorbeeld 4,0 ha is mogelijk, mits aanvullend aan de Nije Pleats methodiek niet alleen afspraken over landschappelijke inpassing maar ook concrete afspraken over de duurzaamheid en grondgebondenheid van de bedrijfsvoering kunnen worden gemaakt. Bovendien wordt van het bedrijf gevraagd om een zorgvuldige afstemming (en bij voorkeur overeenstemming) te bereiken met de omwonenden (vergelijkbaar met het Groninger verdienmodel);

- Binnen de landbouw is voortdurend sprake van vermindering van het aantal bedrijven. Dat betekent ook dat er voortdurend agrarische bouwpercelen vrijkomen voor nieuwe functies. In de provinciale verordening zijn regelingen opgenomen voor vrijkomende agrarische bebouwing en de sloop van overtollige, beeld verstorende bebouwing (ruimte-voor-ruimte-regeling). Voor meer grondgebondenheid zijn stoppende bedrijven en vrijkomende gronden heel belangrijk. Voorgesteld wordt in het kader van de Omgevingsvisie te bespreken in hoeverre een verruiming van de hergebruiksmogelijkheden en van de ruimte-voor-ruimte-regeling mogelijk is.

D Versterken structuur landelijk gebied

Een goede structuur is een belangrijke basis voor het functioneren van het landelijk gebied. Zo heeft een transitie van de landbouw direct te maken met grond en de inrichting van het landelijk gebied. En voor versterking van de grondgebondenheid en van biodiversiteit zal eveneens de beschikbaarheid van grond een belangrijk instrument zijn. Bovendien is grond een belangrijk instrument voor een goede landbouwkundige verkaveling, dat een basisvoorwaarde voor weidegang is. Belangrijk zijn verder de koppelkansen met andere programma's zoals veenweide. Ook hiervoor is de inzet van grondbeleid gewenst. Gelet op de complexiteit van een dergelijke opgaven, ziet de provincie hier een belangrijke taak weggelegd.

Bij de mogelijke inzet van de provincie kunnen twee vormen worden onderscheiden:

a. *Kavelruilregeling*

Een goede verkaveling is een basisvoorwaarde voor weidegang op een melkveebedrijf.
Als gevolg van schaalvergroting verslechtert de verkaveling voortdurend. Ook voor het realiseren van doelen ten behoeve van weidevogelkerngebieden, EHS en water (KRW-doelen) is behoefte aan kavelruil. Doelstelling is het verkavelen van 1.600 ha per jaar exclusief de noodzakelijke kavelruil rond grote projecten (conform de doelen in de afgelopen jaren). De provincie wil daarom landbouwstructuurversterking blijven faciliteren. Daarbij gaat het om de kosten voor proces, coördinatie en herinrichting van kavels. Onder voorwaarden zijn ook bijdragen in de kosten voor bedrijfsverplaatsing mogelijk.

Voorstel is om aan de regeling twee nieuwe elementen te koppelen:

- Voorgesteld wordt om de eigen bijdrage van € 200 per ha die op dit moment van toepassing is, te laten vervallen. In de praktijk levert de eigen bijdrage veel onduidelijkheden en discussies op, vooral in situaties waarbij bij een kavelruil de medewerking van landbouwers gewenst is maar zij er geen voordeel bij hebben;
- Aanvullend wil de provincie onderzoeken of het inzetten van een (beperkte) grondbank de realisatie van meerdere doelen (landbouwkundig, natuur en landschap, KRW-doelen water) kan vereenvoudigen en versnellen. In hoofdlijnen gaat het om het verwerven en vervolgens doorleveren van geschikte locaties. De uitwerking van deze inzet zal op korte termijn aan de Staten ter bespreking worden voorgelegd;

Doelstelling is om jaarlijks 1.600 ha te herverkavelen. Voor kavelruil is een jaarlijks budget van € 700.000 beschikbaar. Kavelruil is als koepelproject ingediend en toegekend voor POP3 financiering.

b. *Gebiedsgericht beleid*

In delen van Fryslân (onder meer in het veenweidegebied) komen meerdere doelen gebiedsgericht bij elkaar samen. In deze gebieden is het bereiken van oplossingen en het realiseren van een nieuw evenwicht moeilijk te realiseren. In deze gebieden ziet de provincie een provinciale taak en wil zij de regie nemen in een gebiedsgerichte aanpak. Doelstelling is om de doelen op het gebied van landbouw, natuur, water, bodem gezamenlijk op te pakken en op te lossen. Daarbij kan waar nodig ook de inzet van wettelijke instrumenten worden overwogen, waaronder de ruilverkaveling.

Voor gebiedsgericht beleid zal een nadere uitwerking en begroting worden opgesteld in het kader van de integrale Uitvoeringsagenda Landbouw en agrofood.

Naar een energieneutraal platteland

Zoals uit hoofdstuk 3 blijkt, is de landbouw de belangrijkste producent van CO2 in de provincie. De reductie is bovendien nog beperkt gebleven, terwijl 2020 snel dichterbij komt. Uit een onderzoek van CLM blijkt dat er zowel voor akkerbouw- als melkveehouderijbedrijven diverse mogelijkheden zijn om de emissie te beperken (zoals aanpassing van het voer, slimmere kunstmestkeuzes, vergisting van mest, productie van groene stroom, besparing op energie).

Voorgesteld wordt als provincie de volgende punten op te pakken:

- Voorlichtings- en/of begeleidingsprogramma's stimuleren die bijdragen aan reductie van de emissies. Dit kan gericht zijn op communicatie, maar kan ook worden uitgebreid met financiële prikkels, zoals betaling voor specifieke klimaatdiensten.
- De provincie heeft de mogelijkheid om in de Omgevingsvisie meer te sturen naar een klimaatvriendelijke landbouw door in deze nieuwe omgevingsvisie klimaat en klimaatverandering specifiek als thema te benoemen.

Ten aanzien van de energietransitie wil de provincie samen met de landbouw inzetten op het energieneutraal maken van het platteland in 2030. Door de vier organisaties uit de landbouw is aangegeven, dat met name energie-coöperaties rondom agrarische bedrijven hiervoor een goed instrument kunnen zijn. Het landelijk gebied is bij uitstek geschikt voor de productie van duurzame, groene energie. Belangrijke randvoorwaarde is dat dit dient te passen binnen het geldende ruimtelijke beleid van de provincie en niet ten koste gaat van de landschappelijke kwaliteiten. De agrarische bouwpercelen bieden hiervoor goede mogelijkheden. Voorgesteld wordt om samen met de landbouw in te zetten op het energieneutraal maken van het platteland in 2030. Vormen die toepasbaar zijn op het agrarisch bouwperceel zijn: zonnepanelen, thermische energie, kleine windmolens, monovergisting.

F Communicatie

De brede ontwikkeling naar een duurzame, natuurinclusieve landbouw is geen simpele stap. Op veel punten zal onderzoek of verdieping noodzakelijk zijn om haalbare mogelijkheden te genereren. Maar minstens zo belangrijk is de wijze waarop de landbouwsector en de landbouwketen zelf met de verandering aan de slag is en hoe de boodschap wordt ontvangen.

Wij hechten veel waarde aan verbetering van de verhouding tussen boeren en burgers/consumenten. Enerzijds om bij boeren begrip te kweken voor de zorgen van de consument over zaken als gezondheid, voedselveiligheid, dierwelzijn en de kwaliteit van de woonomgeving. Anderzijds om burgers en consumenten kennis te laten maken met de boer en zijn bedrijf, zodat ze een reëel beeld krijgen van de uitdagingen waarvoor die ondernemer staat en voor de wijze waarop hij daarmee omgaat. Ook de jeugd is hierbij een belangrijke doelgroep.

Het is primair de landbouw zelf die het voortouw in de communicatie met de landbouw moet nemen: de veranderingen in de landbouw moeten primair vanuit de landbouw zelf worden getrokken, ook de communicatie. De provincie wil graag aanbieden hierbij behulpzaam te zijn.

- Samen met de landbouw een communicatieplan opstellen
  - Waar nodig en wenselijk in samenwerking met de landbouw en de provincies in NNL
  - Inhoudelijk gaat het met name om de vragen: wie moeten worden bereikt, wat is de boodschap en hoe wordt dit opgepakt
  - Het communicatieplan zal niet alleen op de boer maar ook op de erfbetreder gericht moeten zijn.
- Opzetten van programma's om met landbouwers de noodzakelijke transitie te bespreken en inhoud te geven. Voor verbetering van de positie van landbouwers is het noodzakelijk dat de landbouwer niet met de rug maar met het gezicht naar de maatschappij staat. Dat vraagt om in en met de landbouw intensief met elkaar van gedachten te wisselen over de mogelijkheden om tot betere verhoudingen tussen boer-burger te komen.

Voor voorlichting en demonstraties (POP3 maatregel 1) is in totaal een bedrag van € 1 miljoen beschikbaar. Voor deze maatregel zijn nog geen projecten toegekend.

==========

Bijlage 1
Begrippen

Uitleg begrippen

Duurzame landbouw *is een vorm van landbouw die past binnen een duurzame ontwikkeling. Dat wil zeggen dat een dergelijke vorm aansluit op de behoeften van het heden en die van toekomstige generaties. De landbouw is daarmee toekomstbestendig, in ecologisch, economisch en sociaal opzicht, en in ruimtelijke kwaliteit.*
Sociaal toekomstbestendig betekent: maatschappelijk houdbaar, dus een landbouw met voldoende vertrouwen en waardering van de maatschappij en die producten produceert die goed en veilig zijn.

Natuurinclusieve landbouw *is een vorm van duurzame landbouw die deel is van een veerkrachtig voedselsysteem, gebruik maakt van natuur en biodiversiteit, met een gezond verdienmodel, en die op haar beurt de biodiversiteit behoudt en versterkt.*
Daarbij gaat het om het maximaal samenwerken met de levende natuur, waarbij de volgende vier elementen een rol spelen:

- *Benutten en/of versterken van functionele biodiversiteit op het bedrijf (bodemleven, natuurlijke plaagbestrijding, bestuiving en genetische diversiteit)*
- *Bevorderen van (wilde) flora en fauna op boerenland (het volledige scala aan flora en fauna op boerenland).*
- *Bevorderen of in stand houden van het karakteristieke landschap en cultuurhistorie*
- *Verkleinen van de negatieve effecten van de landbouw op natuurwaarden in de omgeving door het beperken van de emissies van meststoffen, bestrijdingsmiddelen en broeikasgassen.*

De ***circulaire economie (waaronder landbouw)*** *sluit kringlopen, creëert nieuwe werkgelegenheid en stimuleert de regionale economie*
De vijf kenmerken van een circulaire economie zijn:

- *Materialen worden op zo'n manier toegepast in de economie, dat ze continue kunnen worden gerecycled op hoog niveau zonder te verdwijnen in het milieu;*
- *Alle energie is gebaseerd op hernieuwbare bronnen;*
- *Biodiversiteit wordt structureel ondersteund en versterkt door alle menselijke activiteiten in een circulaire economie;*
- *Menselijke samenleving en cultuur worden versterkt door menselijke activiteiten;*
- *De gezondheid en het welzijn van de mens en andere soorten worden ondersteund door de activiteiten van de economie.*

Bij ***een grondgebonden agrarisch bedrijf*** *is de productie geheel of hoofdzakelijk afhankelijk van het voortbrengend vermogen van grond in de directe omgeving van het bedrijf. Bij een akkerbouwbedrijf is de directe relatie met de grond duidelijk. Voor de melkveehouderij zal de provincie aansluiten bij de fosfaatwetgeving die op landelijk niveau wordt voorbereid en die naar verwachting een grondgebonden karakter zal krijgen.*
De drie belangrijkste eigenschappen van een grondgebonden melkveehouderij zijn:

- *de productie van voer en mest vindt plaats in een kringloop van mineralen;*
- *er vindt weidegang plaats, belangrijk voor natuur, landschap en cultuur, dierwelzijn en imago;*
- *grondgebonden melkveehouderij is de belangrijkste beheerder van de groene ruimte.*

Bijlage 2
Doelstellingen Versnellingsagenda

Doelen

Voor de Versnellingsagenda zijn de volgende doelen geformuleerd:

Weidegang
- Gelijk aan percentage weidegang in 2012 (81,4%)

Klimaat en energie (duurzame zuivelketen)
- 20% reductie van broeikasgassen in 2020 ten opzichte van 1990, inclusief klimaatneutrale groei
- 16% duurzame energie in 2020 en een energieneutrale zuivelketen in de periode 2005-2020, 2% energiebesparing per jaar bij veehouders

Diergezondheid en dierenwelzijn (duurzame zuivelketen)
- Vermindering antibioticaresistentie door bewust antibioticagebruik
- Verlengen gemiddelde levensduur koeien met zes maanden ten opzichte van 2011

Bodem, lucht en waterkwaliteit
- Fosfaatbodemoverschot 0 kg fosfaat/ha voor fosfaatoestand neutraal.[1]
- Stikstofbodemoverschot: voor klei- en zandregio ca. 125 kg N/ha; voor veenregio ca. 75 kg N/ha hier mineralisatie niet meenemen.[2]
- Ammoniakemissie 25 kg/GVE op klei en veen, 20 kg/GVE op zand.

Biodiversiteit
- Behoud en ontwikkeling biodiversiteit gerelateerd aan effecten melkveehouderij in Nederland en elders Meetbare doelen worden vastgesteld in 2017
- Organische stofbalans op bedrijfsniveau positief
- Aantal melkveehouders dat deelneemt aan agrarisch natuurbeheer is stabiel ten opzichte van 2012

Werkgelegenheid
- Bijdragen aan de werkgelegenheid door creëren van toegevoegde waarde in de melkveehouderij en zuivelketen

Deelname melkveehouders
- Minimaal 25% van de melkveehouders in Noord-Nederland neemt actief maatregelen om duurzaamheid te bevorderen (deelname aan projecten, praktijknetwerken vormt daarbij de maatstaf).

1 Op basis van resultaten van de top 25% bedrijven, Bron: Duurzaamheid van melkveebedrijven in Noord Nederland, Lei juni 2015)

2 Op basis van resultaten van de top 25% bedrijven, Bron: Duurzaamheid van melkveebedrijven in Noord Nederland, Lei juni 2015)
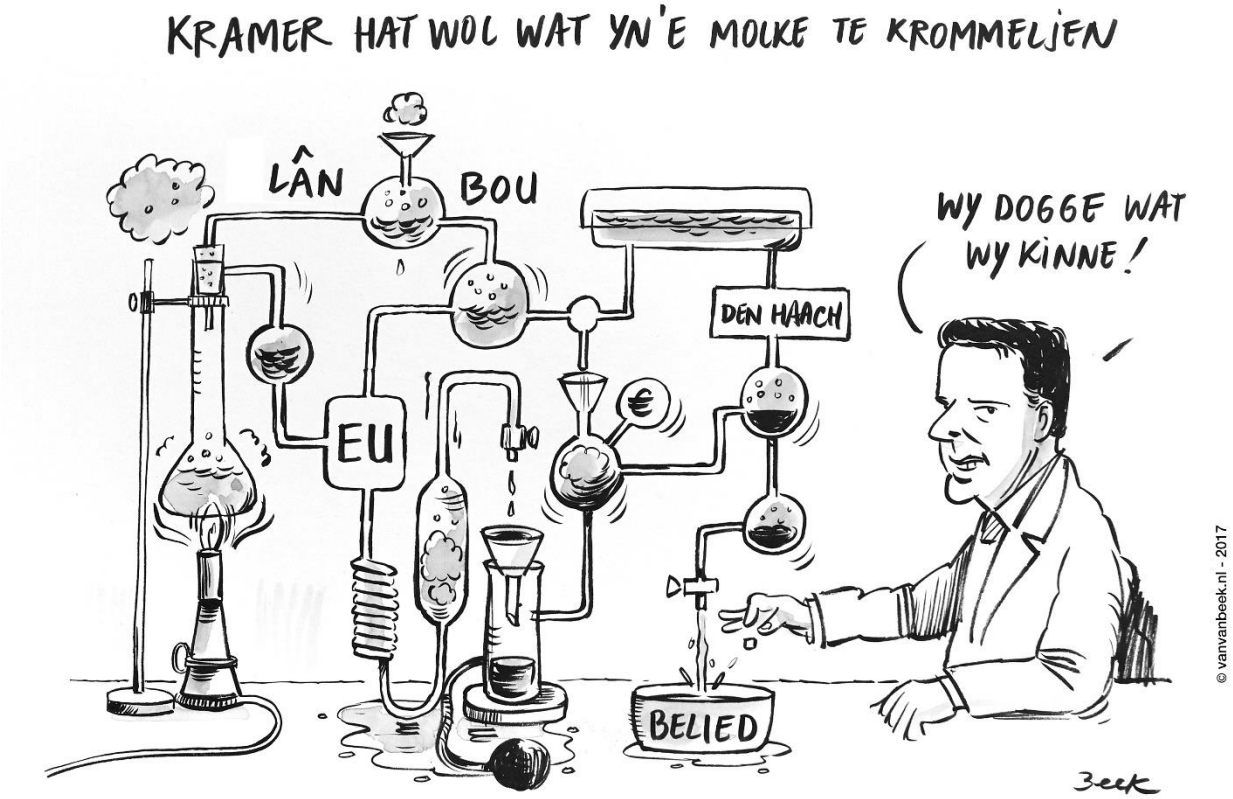
Bijlage 3
Cartoon Gerco van Beek (gemaakt voor het programma Polytburo)